
ŽUPA OD MILANSKOG EDIKTA DO TRIDENTA

Stipe Nimac, Split

Sveučilište u Splitu
Katolički bogoslovni fakultet
e-mail: stipe.nimac@st.t-com.hr

UDK: 262.2*03/15*(091)
Pregledni znanstveni članak
Primljeno 1/2012.

Sažetak

U ovom razdoblju povijesti Crkve promatramo povijesni razvoj župe od Milanskog edikta preko seoba naroda pa do Tridentskog koncila. U tom vremenu dogodile su se vrlo značajne promjene, koje su bitno utjecale i na formiranje župa. Kršćanstvo postaje najprije dopuštenom, a potom i državnom religijom. No s pokrštaivanjem širih narodnih masa javlja se i potreba za boljom i sustavnom organizacijom. Stoga kršćanstvo preuzima organizacijski oblik najprije rimskoga državnog uređenja i zakonodavstva, a potom germanskog. U isto vrijeme pomalo se formiraju župe, a do konca tog razdoblja zapravo poprimaju oblik i strukturu kakvu uglavnom imaju i danas.

U radu se koristimo brojnim relevantnim povijesno-pastoralnim studijama, osobito s njemačkoga govornog područja.

Prikazom i analizom brojnih povijesnih momenata i svega onog što je u ovom razdoblju utjecalo na nastanak, razvoj i oblik župe, pokazuje se povijesnost župe i (župnog) pastoralnog djelovanja, odnosno određena povijesno-kulturološka uvjetovanost iz koje također možemo zaključiti kako se župa i ukupni pastoralni rad i danas moraju usklađivati s prilikama u kojima kršćani žive, a ne ostati navezani na određene forme koje su isključivo produkt povijesno-kulturoloških interakcija, koje su u svojem vremenu i prostoru bile opravdane, ali koje se danas moraju nadomjestiti oblicima župno-pastoralnoga djelovanja prilagođenima današnjem čovjeku, vremenu i prostoru.

Ključne riječi: Milanski edikt, nastanak župa, vlasnička crkva, teritorijalna župa, župna prisila, siromašni redovi, nadarbine.

UVOD

U ovom razdoblju povijesti Crkve lako se mogu uočiti momenti povijesnog razvoja župe kao teritorijalne pastoralne jedinice te se

realnije mogu sagledati povijesno-društvene okolnosti u kojima je nastao takav strogo teritorijalni sustav, iz čega se onda mogu lakše prepoznati njegove prednosti i nedostaci.

Konstantinov proglas kojim je dopušteno javno ispovijedanje kršćanske vjere, imao je nesagledive posljedice na razvoj kršćanstva. Kršćanstvo potom Teodozijeovom odlukom postaje državnom religijom te pomalo poprima organizacijske strukture nalik na svjetovno uređenje Rimskoga Carstva. Kršćanstvo postaje masovnom narodnom religijom, čime ujedno dolazi i do određenog razvodnjavanja, a kao protureakcija na to događanje pojavljuju se monasi, koji u asketizmu žele što intenzivnije živjeti izvorno kršćanstvo.

S velikim seobama naroda i nakon propasti Zapadnog Rimskog Carstva (476.) život se počeo snažnije odvijati u područjima izvan gradova, a na župu su velik utjecaj imala germanska pravna načela koja su sa sobom donijela mnoge promjene, osobito glede crkvenog posjeda i služba. Feudalci ili zemljoposjednici gradili su crkve na svojim imanjima i smatrali ih vlastitim posjedom te su po vlastitoj volji imenovali i razrješivali svećenike u tim crkvama. Uvođenjem desetine vrlo brzo je oblikovan točno razgraničen teritorijalni župni sustav kakav je zadržan do danas.

1. KRŠĆANSTVO POSTAJE DRŽAVNOM RELIGIJOM

Za vrijeme vladavine cara *Konstantina* (306.-337.) došlo je do odlučujućeg preokreta u kršćanstvu, čije posljedice dopiru sve do našeg vremena. Taj preokret počeo je godine 313. *Milanskim ediktom* (proglasom), kojim je kršćanstvo dobilo pravo javnosti i bilo izjednačeno s drugim religijama. Nakon toga kršćanstvo pomalo sve više dobiva prednost pred drugim religijama, te konačno car *Teodozije I.* (379.-395.) 28. veljače 380. kršćanstvo proglašava državnom religijom svih naroda Rimskog Carstva. Kršćanstvo postaje službenom religijom, koja iz javnog života isključuje sve druge religije. Time je uspostavljena tijesna povezanost između Crkve i države. Blagostanje Rimskog Carstva mogla je ubuduće jamčiti jedino prava religija.

Program, što ga je razradio *Euzebije* oduševljen carem Konstantinom kao velikim uzorom kršćanskog vladara, postao je odjednom stvarnost. Shodno tom programu, car je imao sljedeće dužnosti:

1. voditi brigu o širenju vjere,
2. štittiti crkveno jedinstvo,
3. pokoriti i preobratiti neprijatelje te
4. provoditi svjetovnu vlast.¹

Nakon proglašenja kršćanstva službenom religijom Rimskog Imperija (godine 380., car Teodozije) trebalo je započeti s gradnjom crkava izvan gradova, u unutrašnjosti Carstva. Bio je to nov izazov dotadašnjem uređenju Crkve, koja je bila koncentrirana u gradskim sredinama i čvrsto povezana sa svojim biskupom. Zabranjuju se poganski kultovi, a hramovi se ili ruše ili se pretvaraju u kršćanske crkve; ruše se oltari i svetišta poganskih božanstava, a najčešće se na istome mjestu grade crkve i kapelice.² Dolazi do masovnosti kršćanstva. S masovnošću ujedno dolazi i do "razvodnjavanja" kršćanstva.

1.1. "Razvodnjavanje" kršćanstva

U povijesnom trenutku kad je broj kandidata za krštenje skokovito porastao i uvelike nadišao okvire malih zajednica, valjalo je Crkvu organizirati na drugačiji način. Bratski odnosi, koji nisu još posve nestali, poprimili su sad jake crte rituala. Bogoslužje više nije bilo čin sveukupne Crkve, nego se pretvorilo u svećeničku službu kojoj su vjernici još samo pasivno nazočili.³

Osim toga, došlo je do preoblikovanja teologije i pastorala: liturgijski, sakramentalni, etički i duhovni život kršćana zadobio je jasniji obris.⁴ Propali su stari instrumenti društvene afirmacije prilikom uvođenja u kršćanstvo, socijalizacije u kojoj je katekumenat bio životni proces te se većina kandidata krstila tek na samrti, a ispovijed je zbog svoje jednokratnosti bila sakrament umirućih.

¹ Usp. France Martin Dolinar, *Cerkev v političnih strukturah rimskega cesarstva v četrtem stoletju*, u: Bogoslovni vestnik 41 (1981), 3, 344-353, 345.

² Usp. Herbert Haslinger, *Lebensort für alle. Gemeinde neu verstehen*, Patmos Verlag, Düsseldorf, 2005., 140. Usp. također: Alex Blöchlinger, *Die Heutige Pfarrei als Gemeinschaft*, Benziger Verlag, Einsiedeln-Zürich-Köln, 1962., 77.

³ Usp. Brigita Perše, *Prithodnost župnije: študija na primeru župnij ljubljanske nadškofije*, Acta theologica Sloveniae IV., Teološka fakulteta, Ljubljana, 2011., 23-24.

⁴ Usp. Petro Müller, *Gemeinde: Ernstfall von Kirche. Annäherungen an eine historisch und systematisch verkannte Wirklichkeit*, Tyrolia, Innsbruck-Wien, 2004., 351.

1.2. Pojava monaštva

Nakon slavnog razdoblja mučeništva u Crkvi se počela javljati površnost.⁵ Kao odgovor na tu površnost nastao je oblik posebne zajednice, koja je kršćanstvo nastojala ostvarivati na autentičan, izvoran i radikalna način: monasi, anahoreti, cenobiti... Među kršćanskim asketima i monasima opet je donekle zaživjela praktična karizma i zanos. Monaštvo je slovalo kao "mučeništvo bez krvi". Mjerilo duhovnosti postao je asketizam. Budući da su asketi u velikim zajednicama vidjeli zapreku za postizanje boljega kršćanskog usavršavanja i dublje osobne posvećenosti Bogu, počeli su se udaljavati od velikih zajednica i okupljati se u posebnim, malim, neovisnim zajednicama, izvan gradova.

Osim toga, mnogi laici htjeli su živjeti po uzoru na monahe i pustinjake. Među ženama bilo je mnogo onih (udovica, djevice) koje su težile što savršenijem ispunjavanju evanđelja. U neposrednoj blizini monaških oratorija i crkava, a pogotovo oko samostana nastajala su naselja i u konačnici izvangradske župe.⁶ Tako je monaštvo značajno pridonijelo osnivanju kršćanskih zajednica i crkava izvan gradova.

Monaške zajednice bile su prilično odvojene od velikih kršćanskih zajednica,⁷ ali su u 4. st. neki važni biskupi koji su potekli iz monaških redova, snažno povezivali samostane s kršćanskim zajednicama.

Naposljetku je Kalcedonski koncil (451.) odredio (kan. 8) da su samostani podređeni mjesnom biskupu. "Ovdje se naslućuje zakonitost koja će vrijediti i za kasnije autonomno oblikovane zajednice: te će zajednice moći preživjeti samo pod uvjetom da se nakon određene faze autonomije uključe u 'veliku Crkvu'. Naravno da to dovodi i do određenih promjena u samoj 'velikoj Crkvi'."⁸ Usput rečeno, Crkva je upravo od redovništva dobivala novu snagu za nastavak svojega poslanja u svijetu.

⁵ Usp. Herbert Haslinger, *nav. dj.*, 140.

⁶ Usp. Brigita Perše, *nav. dj.*, 24.

⁷ Osobito je Atanazije zaslužan za crkvenu integraciju monaštva, anahoreta i cenobita, koji su se zbog svoje težnje za savršenstvom udaljavali od (običnih) kršćanskih zajednica (usp. Petro Müller, *nav. dj.*, 406).

⁸ Erich Garhammer, *Dem Neuen trauen: Perspektiven künftiger Gemeindearbeit*, Styria, Graz-Wien, 1996., 56.

1.3. Izgradnja mreže biskupija i biskupijske crkve

Crkvene provincije s metropolitom na čelu postojale su već prije konstantinovskog preokreta. Kad se jednom domogla slobode, Crkva se svojom organizacijom i upravom počela sve više oslanjati na rimsko civilno pravo i bez ikakvih zadržki prihvaćati i preuzimati administrativno uređenje svjetovnog društva kao model za vlastito uređenje. Osobito se oslanjala na *Dioklecijanovu* podjelu Carstva (iz godine 294.).⁹ Na *Nicejskom koncilu* (godine 325.) donesena je odluka kojom se granice biskupija moraju podudarati s granicama političkih provincija. U 4. i 5. stoljeću na taj je način izgrađena osnovna mreža biskupija (teoretski u svim gradovima Rimskoga Carstva) – na Zapadu prije negoli na Istoku – a do određene mjere i crkvena organizacija na elementarnoj razini.¹⁰ Veličina župa bila je međutim različita, a njihovo razgraničavanje bilo je često povod raznim sporenjima.

Sukladno Dioklecijanovoj podjeli Carstva Crkva se, dakle, također administrativno (i teritorijalno) razdijelila na *dijeceze*. Za pokrštavanje zaleđa biskup je po cijelom zemaljskom području razdijelio krsne crkve (*ecclesiae baptismales*) i ondje namjestio svećenike. Ovima je malo-pomalo prenosio svoja biskupska prava. Tako im je najprije prenio pravo krštavanja, potom pravo slavljenja mise za vjernike, pravo propovijedanja, blagoslova te naposljetku pravo vođenja sprovoda¹¹ i pravo na desetinu (*decima*)¹² kao pretpostavku ekonomske neovisnosti.¹³

Time je došlo do konačnog razdvajanja biskupije od župe. Do tada je krstio samo biskup, jedino je on držao propovijedi i predvodio euharistiju.¹⁴ Značajno je spomenuti također pomak u nazivu: *parochia* je izvorno označavala gradsku zajednicu koju je

⁹ Usp. Alex Blöchlinger, *nav. dj.*, 73s.

¹⁰ Usp. Brigita Perše, *nav. dj.*, 23.

¹¹ Jedna odredba Koncila u Triburu (895.) o pravu vođenja sprovoda jasno pokazuje kako još u to vrijeme pravo vođenja sprovoda isključivo leži na biskupskoj crkvi (i biskupu), a samo u iznimnim situacijama (zbog velike udaljenosti ili sl.) to se pravo ustupa i seoskim crkvama.

¹² U vrijeme prije jasne teritorijalne razgraničenosti župa, po tomu komu bi se davala desetina, znala se pripadnost određenoj crkvi (župi), tj. svatko je pripadao onoj crkvi kojoj je davao desetinu. Usp. Hallermann, *nav. dj.*, 37.

¹³ Usp. Erich Garhammer, *nav. dj.*, 56. Vidi također: Alex Blöchlinger, *nav. dj.*, 81. Usp. također: Heribert Hallermann, *Pfarrei und pfarrliche Seelsorge*, Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn-München-Wien-Zürich, 2004., 33.

¹⁴ Dotad je biskup bio jedini pravi voditelj zajednice. "On je pastir i otac siromašnih i potrebitih, prvi liturg, propovjednik, katehet i najviši upravitelj

predvodio biskup. Izvangradske zajednice tako je prvi put nazvao papa Zosim godine 417. Neka takva o biskupu ovisna zajednica najprije se nazivala *diocesis*. Ipak, “u can. 17. Koncila u Kalcedonu pojam *parochia* više se ne rabi za označavanje čitave dijeceze, koja se tu naziva *singula ecclesia*, nego se samo jedan dio dijeceze naziva *parochia*, koji se osim toga poblize označava pridjevom *rustica*, kao seoski dio biskupije”.¹⁵ Od konca 5. st. naizmjenice su se rabila oba naziva. U 6. st. uglavnom se ustalila današnja terminologija. Od 7. st. općenito područje jednog biskupa nazivalo se *diocesis*, a njemu podređene pojedinačne zajednice *parochia*,¹⁶ premda se još čak do 11. st. područje dijeceze znalo također nazivati *parochia*.¹⁷

Kultni prostor dao je kršćanstvu pečat postojanosti. *Koncil u Arlesu* godine 524. tražio je da bi trebalo rediti više klerika, kako bi se moglo zadovoljiti dušobrižništvo velikog broja crkava.

Osnivači crkava sljedeće su skupine:

- za naselja i gradove: biskupi i stanovnici
- za unutrašnjost zemlje: biskupi
- na posjedima: posjednici
- u samotnim područjima: samotnjaci ili monasi.¹⁸

Kršćanstvo se za vrijeme Konstantina i poslije služilo različitim zakonitostima glede bogoslužnih zgrada. Legalnost je među prvima stekla biskupska crkva (*ecclesia, domus ecclesiae, basilica*), locirana u gradu, u neposrednoj blizini trga ili gradskih vrata. Već je car Konstantin dao izgraditi mnoge bazilike, među ostalim i

crkvenih dobara, što uključuje i društvene djelatnosti zajednice.” Petro Müller, *nav. dj.*, 485.

¹⁵ Heribert Hallermann, *Isto*, 32.

¹⁶ Usp. Erich Garhammer, *Dem Neuen trauen: Perspektiven künftiger Gemeindearbeit*, Verlag Styria, Graz - Wien, 1996., 57; usp. Živan Bezić, *Suvremena župa*, Služba Božja, Makarska, 1987; usp. Franco Giulio Brambilla, “*Parrocchia*”, u: *Enciclopedia de pastorale*. 4. Servizio comunità, ur. Bruno Seveso, Piemme, Casale Monferrato, 1993., 171-179; Vincenzo Bo, *Storia della parrocchia. I secoli delle origini (sec. IV-V)*, Vol. I, Dehoniane, Roma, 1992; Vincenzo Bo, *Storia della parrocchia. I secoli dell’infanzia (sec. VI-XI)*, Vol. II, Dehoniane, Roma, 1990., 5-27.

¹⁷ Usp. Heribert Hallermann, *Isto*, 35. Više o samom terminu “*parochia*” vidi osobito u: Alex Blöchlinger, *nav. dj.*, 33-48.

¹⁸ Usp. Uta Pohl-Patalong, *Ortsgemeinde und übergemeindliche Arbeit im Konflikt. Eine Analyse der Argumentationen und ein alternatives Modell*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2003., 71; Ernst Leuninger et al., *Gemeinde – Basisfeld kirchlichen Arbeitens. Theologische Grundlegung und pastorale Praxis. I. Theologische Grundlegend*, Philosophisch-Theologische Hochschule Vallendar, 2001., IWW, 36.

baziliku sv. Ivana u Rimu, takozvani *Lateran*. Kršćani su napokon raspolagali dovoljno velikim prostorom u kojemu je biskup za većih blagdana mogao oko sebe okupiti sav svoj kler i vjernike.¹⁹ U neposrednoj blizini biskupske crkve gradile su se zgrade za biskupa i klerike, za prihvat siromaha, bolesnika i stranaca.

Biskup, koji je predstavljao Crkvu, bio je jedini i najveći gospodar u svojoj biskupiji. Bio je jedini krstitelj u svečanom obredu krštenja (punomoć se sama po sebi s vremenom prenosila na ostale dušobrižnike), čuvar nauka i pravde, pastir svoga stada, jedini zakonodavac u svojoj biskupiji i upravitelj crkvenog imanja. Kler je pastoralno, osobno i gospodarski u potpunosti ovisio o njemu. U neposrednoj blizini biskupskih crkava gradile su se i krsne crkve. Svećenik (prezbiter) smio je isprva podijeliti krštenje samo u nužnom ili smrtnom slučaju, u nazočnosti vjernika, a u normalnim okolnostima krštenje je smio obaviti jedino biskup.

Upravljanje crkvenim dobrom nije isprva bila župnikova, nego biskupova zadaća. Župnici su biskupu morali davati desetinu i trećinu svojih obligacija, a on je preuzeo dužnost održavanja župnih crkava izvan grada.

1.4. Razvoj župa

Na područjima izvan grada bilo je mnogo većih problema i nejasnoća glede bogoslužnog prostora. Te prostore su osim biskupa gradili i monasi, a i moćni veleposjednici, i to bez ikakva prethodnog planiranja i bez detaljno razgraničenog teritorija, tako da su se te crkve i oratoriji tek postupno ugrađivali u biskupijsku organizaciju i dobivali crkveno-pravnu samostalnost.

Razlikujemo dva osnovna tipa takvih crkava izvan gradskih sredina iz kojih su se postupno razvile župe:

- krsne crkve i
- oratoriji.

1.4.1. Razvoj župa iz krsnih crkava

Presudan čimbenik za razvoj župne crkve bilo je pravo krštavanja. To pravo nisu imale sve crkve, nego samo one koje

¹⁹ U Rimu se Konstantinovim uzdignućem Lateranske bazilike za velike blagdane i propisane dane strogog posta uvrježilo održavanje biskupske sv. mise, što je prouzročilo značajne promjene. Dvadeset i pet svećenika titularnih crkava koncelebriralo je s papom, kojeg je osim toga posluživalo sedam đakona te brojni klerici nižih redova.

su bile označene kao *ecclesiae baptismales*, *baptisteria* ili *plebens baptismales*. Jedino u njima moglo se obavljati redovno bogoslužje i obred krštenja. Obično su imale nekoliko svećenika pod vodstvom arhiprezbitera, odnosno nadžupnika, kojeg je imenovao biskup. Te su crkve bile središta sustava velike župe koji se u Galiji i Španjolskoj oblikovao u 6. stoljeću, još u vrijeme rimskog prava, kao rezultat postupnog procesa njihove decentralizacije i osamostaljenja, a moglo bi ga se podijeliti u tri faze.

Isprva su krsne crkve bile posve ovisne o mjesnom biskupu, koji se o njima posredno brinuo preko klerika koji su pripadali njegovom gradskom svećeničkom zboru. Krajem 4. i početkom 5. stoljeća došlo je do duhovne autonomije krsnih crkava, uvjetovane širenjem kršćanstva izvan gradova te potrebom za boljim, učinkovitijim pastoralom. Svećenici su sada dobili svoje stalno sjedište uz samu crkvu, a dobivali su i sve više punomoći, što im je omogućavalo samostalniji pastoral.²⁰ Postupno su dobili pravo da predvode euharistijsko slavlje, obavljaju obred krštenja, propovijedaju, obavljaju obred sahrane te pravo na desetinu²¹ kao pretpostavku gospodarske samostalnosti. Od 8. stoljeća nadalje broj krsnih crkava povećao se do te mjere da je pravo krštenja i pravo na župu dobila većina postojećih nesamostalnih crkava koje su se zajedno sa svojim vlastitim područjem odcijepile od matične crkve (*ecclesiae matrices*). Brojni koncili bavili su se u to vrijeme razgraničavanjem župa i njihovih prava, a matične crkve najčešće bi postajale sjedištima dekanata.²²

1.4.2. Razvoj župa iz oratorija

Drugi tip župa proizlazi iz privatnih crkava (oratorija), koje imaju različite izvore, te su se s vremenom podredile i ugradile u sustav dušobrižništva izvan gradova. Bile su ustanovljene zbog potreba, budući da mnogi vjernici zbog udaljenosti od župne crkve u gradu ili izvan grada nisu mogli nazočiti bogoslužju. O oratorijima se prvi put govori na Koncilu u Orangeu godine 441.

²⁰ Usp. Alex Blöchlinger, *nav. dj.*, 79-81.

²¹ To se pravo desetine, dakle, odnosilo samo na krsne crkve, ali ne i na druge crkve, oratorije i sl. Vidi više u: Heribert Hallermann, *nav. dj.*, 37.

²² Krsnim su crkvama u rimskim pokrajinama odgovarale u anglosaksonsokofonskom vremenu i kasnije u germanskim pokrajinama, pogotovo u Njemačkoj, Skandinaviji i Engleskoj, crkve pražupa. Pražupa je isprva imala također pravo bogoslužja i krštenja na svom području ili u svom okrugu. Usp. Alex Blöchlinger, *Die Heutige Pfarrei als Gemeinschaft*, Benziger Verlag, Einsiedeln-Zürich-Köln, 1962., 82, 84.

Radi se o crkvama koje su izgradili gospodari za sebe i svoju služinčad. Te su crkve isprva uglavnom imale privatno značenje, a ponegdje i vlastite svećenike, ili su eventualno o njima vodili brigu svećenici iz krsnih crkava. Oratoriji nisu isprva imali krsni zdenac, tj. nisu imali pravo krštavanja. U mnogočemu su ovisili o krsnim crkvama, na čijem su se upravnom području nalazili.²³

Razmjer ovisnosti između krsne crkve i obližnjeg oratorija bio je gotovo istovjetan razmjeru ovisnosti između biskupske crkve i krsne crkve. Na prijelomu između 5. i 6. stoljeća zbog utjecaja sustava privatne crkve došlo je do velikih promjena. Mnogi oratoriji i privatne crkve integrirani su u izvangradski dušobrižnički sustav, pa su redovito dobivali prava župe i bivali sve manje neposredno ovisni o biskupu.²⁴

1.5. Udaljavanje svećenika od naroda

Valja naglasiti da je u to vrijeme u gradovima i izvan njih svećenstvo živjelo u duhovnim zajednicama koje su vodili *arhiprezbiteri*, odnosno nadžupnici, koje je imenovao biskup. Svećenici u pastoralnim središtima isticali su se kao njihovi svećenici pomoćnici.²⁵ Odgoj svećenika koji se pod biskupovim nadzorom odvijao kod stolne crkve bio je povjeren *arhidakonima*. Mlade kandidate za svećenička zvanja odgajale su i neke značajnije župe i samostani. U odgojnom oblikovanju svećenika odražavalo se dakako općenito kulturno propadanje koje je na Zapadu potencirano barbarskim osvajanjima. Kanoni tadašnjih koncila stalno upozoravaju na celibat, premda su te norme po svemu sudeći ostajale mrtvo slovo na papiru, pogotovo u župama izvan gradova, gdje su svećenici i đakoni nerijetko sklapali brakove. Papa *Leon I.* (440.-461.) htio je čak i *subđakonima* zabraniti ženidbu. Čini se da je celibat bio uvijek ideal, pogotovo na Zapadu, premda je zakonom propisan tek u vrijeme pape *Grgura VII.* (1073.-1085.) i osobito tek na *Prvom lateranskom saboru* (1123.) (c. 7). Od 5. stoljeća nadalje počeli su i biskupski klerici nositi tonzuru. Radi se o svojevrsnom preuzimanju monaških običaja kao znakova posvećenosti i povučenosti od svijeta. Golem porast broja redovnika prouzročio je naime oštro razlučivanje onih koji su

²³ Usp. Alex Blöchlinger, *nav. dj.*, 80s.

²⁴ Usp. *Isto*, 80, 84s.

²⁵ Usp. Peter Krämer, *Pfarrei*, u: *Lexikon für Theologie und Kirche. Person bis Samuel*, 8. knjiga, Herder, Freiburg-Basel-Rom-Wien 1999., 162-164, 163.

“napustili svijet” i nastavili živjeti u većoj duhovnoj revnosti i onih koji su kao svećenici ili laici živjeli i dalje “u svijetu”. Svećenstvo je u društvu imalo značajnu ulogu. Tu se javljaju počeci klerikalizacije u Crkvi. Za svećenike su mogli biti zaređeni samo slobodnjaci; robovi su mogli, odnosno smjeli biti zaređeni za svećenike samo ako bi im gospodar prethodno podario slobodu.²⁶

U tom razdoblju krštenje su sve više primali i vrlo obrazovani ljudi. Pa i sami biskupi bili su dobro obrazovani, što najbolje pokazuju mnoga patristička djela biskupa tog vremena.²⁷ Od 4. stoljeća nadalje učiteljska služba u Crkvi postala je gotovo isključivo pravo klerika, te je s vremenom pojavljivanje laika posve nestalo iz crkvene prakse. Papa *Lav I.* (440.-461.) izričito je zabranio svako angažiranje laika, a tu je zabranu proširio i na monahe, pa makar posjedovali primjerenu naobrazbu. Usporedno s tim ograničavanjem učiteljske službe, iako zvuči pomalo iznenađujuće, jačala je suradnja laika u teološko-spisateljskom djelovanju Crkve, prije svega na Zapadu. Poznati teolozi laici bili su *Justin, Tertulijan, Pontan, Klement Aleksandrijski, Arnobije, Laktancije, Prosper iz Akvitanije* i drugi, a bilo je i mnogo teologa koji su isprva djelovali kao laici, a poslije su bili zaređeni za svećenike. Pritom valja svakako imati na umu da u razdoblju patristike nije bilo nikakve podjele na vjersko-teološku kulturu koja bi bila isključivo povlastica klera i svjetovnu kulturu laika, kao što je to danas sasvim prirodno. Teolozi laici bili su u Crkvi posve redovna i prirodna pojava. Tek nakon propasti Rimskog Carstva laici su posve isključeni iz teološkoga i pastoralnog dijela Crkve, koji je prepušten isključivo kleru, prije svega biskupima i monasima; tada je i sav odgoj, posebno na teološkom području, prešao u ruke klera. Drugačiji razvoj doživljavala je Crkva na Istoku. Ondje su prije svega obrazovani laici još dugo vremena zauzimali značajno mjesto u životu. Premda se već u antičko doba susrećemo s ograničenim podjelama unutar naroda Božjeg, razliku između klera i laika još je jače zaoštrila klerikalizacija Crkve u srednjem vijeku, osobito na Lateranskim koncilima.²⁸

²⁶ Usp. Henri I. Marrou, *Od Dioklecijanovega preganjanja do smrti Gregorja Velikega (303–604)*, u: *Zgodovina Cerkve. Od začetkov do Gregorja Velikega*, 1. knjiga, Družina, Ljubljana, 1988., 227-441, 404-406.

²⁷ Usp. Petro Müller, *nav. dj.*, 350s.

²⁸ Usp. Metod Benedik, *Laiki – soudeleženci pri odrešenjskem poslanstvu Cerkve skozi čas*, u: *Bogoslovni vestnik* 47 (1987), br. 3, 221-230, 225. Svojevrsna kulminacija klerikalizacije Crkve dogodila se osobito na Lateranskim koncilima. Više o tomu vidi u: Petro Müller, *nav. dj.*, 539-550.

1.6. Skrb za siromašne

Crkva je nakon Konstantinove pobjede nad poganima dobivala sve više posjeda i nekretnina. Isprva je prevladavalo načelo da je sav taj imetak namijenjen siromašnima. Međutim, nove prilike što ih je sloboda donijela sa sobom, zahtijevale su od Crkve i niz drugih izdataka i zato se već u Konstantinovo vrijeme u rimskom patrijarhatu, a poslije i u Engleskoj sav prihod crkvenih posjeda dijelio na četiri dijela: prvi je pripadao biskupu, drugi je bio namijenjen ostalom svećenstvu, treći održavanju crkve, a četvrti dio siromasima.²⁹ Nekoliko sinoda od razdoblja Merovinga bavilo se pravom azila i nastojanjem za što boljim položajem robova.³⁰

U Galiji su biskupi, ali i plemstvo, osnivali *ksenodohije*, domove za hodočasnike, siromahe, beskućnike, bolesne i patnike svih vrsta.³¹ Pokraj biskupskih sjedišta gradile su se zgrade i hambari za prehrambene namirnice, odjeću i druge potrebe, takozvane *diakonije*, namijenjene siromašnima; tu je bila i ubožnička blagajna. U *diakoniji* bi siromasi dobivali hranu, mjesto za stanovanje, pogotovo oboljeli, a drugi su iz diakonija nosili svojim kućama sve što im je bilo potrebno. I dalje se s velikom gostoljubivošću vodila briga o strancima, vojnim bjeguncima, onima koji su bili u zatvoru zbog dugova...

Osim diakonija u tom su se razdoblju gradili i brojni *hospitali* (u tadašnje vrijeme ta je riječ značila nešto posve drugo od današnje riječi hospital ili bolnica). U hospitale se slijevala sva tadašnja raznovrsna bijeda, i takvima su ostali tijekom čitavog staroga, srednjega i novog vijeka, sve do kraja 18. stoljeća, kad su iz njih nastale moderne bolnice. Već u drugoj polovici 4. stoljeća bilo je posvuda bezbroj takvih zavoda. Čak u vrijeme velikih crkvenih otaca *Augustina*, *Ambrozija*, *Jeronima*, *Bazilija*, *Ivana Zlatoustog* i dr. u hospitalima se vodila briga o slijepima, umobolnima, lutalicama, skitnicama, sirotama, zanemarenoj djeci, pokajnicima, siromašnim roditeljama i svim ostalima kojima je pomoć bila potrebna. Bilo je to klasično doba crkvene dobrotvornosti. Ta službena crkvena dobrotvornost cvala je sve do pape *Grgura I.*

²⁹ Prema odredbama papa Simplicija († 483.) i Gelazija († 496.) jedna četvrtina crkvenih prihoda davala se siromasima, što je u ranom srednjem vijeku već postalo po sebi razumljivo. Usp. Petro Müller, *nav. dj.*, 511.

³⁰ Usp. Petro Müller, *nav. dj.*, 511.

³¹ Usp. *Isto*.

(590.-604.), a zatim je počela propadati.³² Uzroka propadanju bilo je nekoliko te oni ujedno znače i novo razdoblje razvoja župe.

2. ŽUPA POD GERMANSKIM UTJECAJEM

2.1. *Seobe naroda*

Seobama naroda položaj kršćanstva promijenio se zemljopisno i organizacijski. Gradska središta počela su zbog vojnih pohoda i sukoba zamirati, uništeno je mnogo starih župa. Stanovnici kojima se za to pružila mogućnost pobjegli su na sigurnija mjesta u brdovitim predjelima, daleko od glavnih putova. U brdovitim predjelima nastajala su nova utvrđena naselja koja su svojim stanovnicima pružala bolje utočište i veću sigurnost. Godine 476. propalo je Zapadno Rimsko Carstvo, a na njegovu području pojavili su se novi narodi, rodila se nova civilizacija, te s njome i novi dušobrižnički problemi.

Kršćanski se svijet koji je nastao i živio oko Sredozemlja, nakon seoba naroda na Zapadu pomaknuo malo prema sjeveru i postao uglavnom kontinentalnim. *Klodvig*, prvi veliki franački vladar, dao se oko godine 500., poslije pobjedonosne bitke s Alemanima, pokrstiti zajedno s tri tisuće svojih vojnika. Taj je događaj lijep primjer ranoga srednjovjekovnog obraćenja. Pokršćavanje je postalo zapravo stvar kraljeve politike, a ne individualne odluke proizišle iz čina obraćenja.³³ Vladarevo obraćenje odlučivalo je o vjeri njegovih podložnika. *Klodvigovo* obraćenje³⁴ urodilo je značajnim savezništvom između pape i franačke države. Život novih naroda s jakim plemenskim uređenjem odvijao se izvan gradova, a na Crkvu su utjecaj imala germanska pravna načela (isticanje pojedinca, privatnog prava i privatnog vlasništva, podjela na staleže i dr.),³⁵ koja su prouzročila mnoge promjene, posebno glede crkvenog imanja i crkvenih službi.

³² Usp. Anton Zdešar, *Cerkveno službeno skrbstvo za uboge pri nas*, u: *Bogoslovni vestnik* 20 (1940) 1-2, 91-132, 94-95.

³³ Vidi: Petro Müller, *nav. dj.*, 507.

³⁴ I *Klodvig* je na "nekršćanski način postao kršćanin", kad mu se nakon jedne pobjede učinilo da je Krist moćniji od drugih bogova, pa se zbog toga dao pokrstiti skupa sa svojom vojskom (usp. Müller, 507).

³⁵ Usp. Alex Blöchlinger, *nav. dj.*, 87.

2.2. Razvoj župa iz vlasničkih crkava

Sustav vlasničke crkve koji je četiri stoljeća vladao gotovo čitavom Zapadnom Europom, pojavio se krajem 6. stoljeća, a svoj je vrhunac doživio osobito u 8. i 9. st. Za vrijeme vladavine *Karlmána* i *Pipina* u Francuskoj, a osobito za vrijeme vladavine *Karla Velikog*, sustav vlasničkih crkava postao je uobičajen u svim drugim pokrajinama. U 9. stoljeću probio se čak u ostavštinu Rimske crkve. Taj je sustav nastao pored već postojeće organizacije krsnih crkava. Te su crkve bile izuzete od biskupske vlasti, zbog čega biskupi na njih nisu obraćali preveliku pozornost. Uskoro je međutim započela borba biskupa protiv sustava vlasničkih crkava, koji se na različitim područjima različito razvijao.³⁶

2.2.1. Pojava vlasničkih crkava i položaj svećenika

Kršćansko prožimanje područja izvan gradova nametnulo je biskupima zadaće kojima nisu bili dorasli. U takvim prilikama feudalcima ili posjednicima i crkvene ustanove nisu zatajili te su na svojim posjedima (a ne na biskupskima) podigli brojne crkve, koje su onda smatrali svojim vlasništvom (*ecclesia propria*). To se vlasništvo moglo kupiti, prodati, založiti, ostaviti (u oporuci) i podijeliti nasljednicima, zbog čega je nastao institut *vlasnička crkva*, značajan za razvoj župa u srednjem vijeku, ali koji je itekako bio sporan.³⁷

Feudalcima ili zemljoposjednicima mogli su u svojim crkvama postavljati i mijenjati svećenike kako im se svidjelo. Za svećenike se nisu obraćali biskupu; imenovali bi nekog često sasvim slučajno zapaženog klerika, možda čak i svog podložnika, kojeg je biskup morao zaređiti.³⁸ Naravno da su takvi svećenici bili u potpunosti podređeni svojim gospodarima. Jedva su naučili čitati i pisati. Njihova teološka naobrazba bila je vrlo oskudna; bilo je dovoljno da znaju oba vjerovanja (apostolsko i nicejsko), nekoliko

³⁶ Usp. *Isto*, 89.

³⁷ Usp. Erwin Gatz, *Entwicklung und Bedeutung der Pfarrei bis zur Reformation*, u: Die Bistümer und ihre Pfarreien. Geschichte des kirchlichen Lebens in den deutschsprachigen Ländern seit dem Ende des 18. Jahrhunderts. Die Katholische Kirche, 1. sv., Herder, Freiburg, 1991., 29-40, 31. Vlasničku crkvu Stutz definira kao "kuću Božju koja je tako podređena vlasništvu, odnosno gospodaru da iz toga nastaje ne samo odnos raspoloživosti dobrima nego i potpuna duhovna vlast upravljanja". Citat prema: Alex Blöchlinger, *nav. dj.*, 88. Usp. također: H. Hallermann, *Isto*, 36. Usp. također: Brigita Perše, *nav. dj.*, 25.

³⁸ Usp. Walter Croce, *Die Geschichte der Pfarre*, u: Die Pfarre. Von der Theologie zur Praxis, Lambertus-Verlag-Freiburg, Breisgau 1956., 15-26, 19.

molitava, deset Božjih zapovijedi, propise o postu, a najvažnije je bilo poznavati sve moguće blagoslove: za polja, stoku, kuću, štalu, protiv bolesti i nevremena itd. "Javno-pravni karakter Crkve pao je kao žrtva privatno-pravnog napada."³⁹

Naravno da se u takvim prilikama tu i tamo i dalje zadržalo pravo poganstvo. O osmišljenom, sustavnom pastoralu, planiranom poučavanju i vjeronauku ne može se baš puno govoriti. Apostolska propovijed bila je u to vrijeme još uvijek obavezni dio službe, i to isključivo u biskupovoj ovlasti. Prema predaji i crkvenom pravu jedino je biskup imao pravo i dužnost tumačiti članke vjere, ali su unatoč tome stanovnicima u udaljenim i nekultiviranim krajevima evanđelje naviještali vjerom oduševljeni opati i svećenici.⁴⁰

2.2.2. Teritorijalni princip, desetina i župna prisila

Na podlozi višestrukih razračunavanja o utjecaju, moći i posjedu vlasničkih crkava regulacija desetine, što je kao naknadu za sekularizirana (oduzeta) crkvena dobra uveo Karlo Veliki, donijela je sa sobom i teritorijalno razgraničenje župa oko jedne krsne crkve. Stoga je uvođenje prava na desetinu ubrzalo proces osamostaljenja župe. Ako područja koja pripadaju jednoj crkvi ispočetka i nisu bila jasno ocrtana, pravo na desetinu značajno je pomoglo razgraničenju crkvenog područja.⁴¹

Utvrđivanjem teritorijalnih područja za ubiranje desetine stvara se unutar uspostavljenih granica parohijalni sustav koji nosi u sebi osnove za uspostavu dijecezanskih (biskupijskih) mjesnih crkava. Teritorijalna župa postaje u pravilu zajednica. Ovdje leži definitivni i dalekosežni kontekst nastanka, koji pastoralno-povijesno svako daljnje mišljenje i govor o zajednici objašnjava gotovo isključivo u teritorijalnim granicama.⁴²

Prednost župnih crkava (s pravom krštavanja, *ecclesiae baptismales*) bila je osigurana na taj način što se vjernicima nametalo da moraju isključivo u svojoj vlastitoj župnoj crkvi primati

³⁹ Alex Blöchlinger, *nav. dj.*, 89.

⁴⁰ Usp. M. David Knowles, Dimitri Obolensky, *Zgodovina Crkve. Srednji vek (600–1500)*, 2. knjiga, Družina, Ljubljana 1991., 35; usp. Uta Pohl-Patalong, *Ortsgemeinde und übergemeindliche Arbeit im Konflikt. Eine Analyse der Argumentationen und ein alternatives Modell*, Vandenhoeck - Ruprecht, Göttingen, 2003., 74.

⁴¹ Usp. Alex Blöchlinger, *nav. dj.*, 98, 101s.

⁴² Usp. Franz-Peter Tebartz-van Elst, *Gemeinde in mobiler Gesellschaft: Kontexte-Kriterien-Konkretionen*, Seelsorge Echter, Würzburg, 1999., 414.

sakramente, ondje nazočiti nedjeljnom bogoslužju i njoj donositi određena davanja (ovo posljednje sadržano je i u *Gracijanovu dekretu*). U 8. stoljeću bile su odredbe svih triju obveza, koje čine bitnu sastavnicu onoga što se u njemačkoj literaturi naziva *župnom prisilom* (*Pfarrzwang*), vrlo jasne i oštre.⁴³ Župna prisila imala je gospodarsku osnovu, dobro je došla za učvršćivanje kršćanskog nauka, a kao svojevrsni nadzor nad vjernicima znatno je pridonijela jačanju teritorijalnoga župnog sustava, no, dakako, imala je i svoje loše strane.

Koncil u Nantesu izričito određuje da župnik nedjeljom ili blagdanom prije početka svete mise vjernicima mora postaviti pitanje je li nazočan koji tuđi župljanin, "*qui proprio contempto presbytero ibi missam audiere velit*".⁴⁴ Stranog župljanina, koji nije bio na proputovanju ili nije imao dopuštenje za prisustvovanje svetoj misi u tuđoj župi, morao je župnik istjerati i prisiliti ga da ode na misu u svoju župu. Do ublažavanja župne prisile došlo je tek s pojavom prosjačkih redova, ali ni tada nije bilo baš lako.

2.3. Ustanove i župa

Dok je izvan gradova prevladavala vlasnička crkva, u gradovima se još dugo sačuvala *vita communis*, tj. zajednički život svećenika pod vodstvom biskupa, koji su živjeli prema monastičkom idealu, u "kanoniji ili kaptolu", što je onemogućavalo točno razgraničenje župa⁴⁵ i uspostavu župne prisile. Najznačajnije kanonije bile su one uz katedrale, u kojima su kanonici pomagali i kod upravljanja biskupijom. Zajednice su imale redovnički karakter. Temelj zajedničkog života bilo je siromaštvo prema pravilima sv. Augustina, zajedno se molio oficij (časoslov). Među regularnim kanonicima sve je dublje prevladavala ideja siromaštva. I oni su po uzoru monaha htjeli živjeti izvornim evanđeoskim životom, premda su u to vrijeme tek tražili svoj iskonski način života.

⁴³ Vidi: Heribert Hallermann, 37s. Osobito je Četvrti lateranski sabor (1215.) svojim isticanjem stroge jurisdikcijske župne prisile uspostavio čvrst odnos između osobe, teritorija i jurisdikcije (vidi: H. Hallermann, *nav. dj.*, 44ss).

⁴⁴ Alex Blöchlinger, *nav. dj.*, 104.

⁴⁵ Hallermann ističe da je tek od 11. st. postalo uobičajeno da se biskupijski gradovi (sjedišta biskupija) dijele u više samostalnih župa (vidi: Heribert Hallermann, 31). Razlog je tome bilo i nalaženje uzora u kasnoj antici: jedna zajednica s njezinim biskupom i njezinim zajedništvom svećenika, odnosno kanonika. Nužne podjele u pravilu se nisu predviđale. Tako se u nekim gradovima velika župa održala sve do visokog srednjeg vijeka (usp. Petro Müller, *nav. dj.*, 528).

Biskup iz Metz *Chrodenang* napisao je godine 766. pravila, *regula canonica*, koja su bila dotjerana na sinodi godine 816. U pravilima se naglašavalo siromaštvo, ručni rad, post i apstinencija. Stalne napetosti izazivalo je pitanje dušobrižništva, koje je monastički pokret među kanonicima samo zaoštrio: kako povezati novi pokret i dužnosti dušobrižništva? U Italiji i Francuskoj bili su više naklonjeni načelima kontemplacije, držeći da se asketska načela ne mogu uskladiti s dušobrižništvom. U Njemačkoj je prevladavalo mišljenje da su upravo takvi regularni kanonici najprimjereniji za pastoralni rad.⁴⁶

Velik broj novoosnovanih crkava u franačko doba povlačio je za sobom veliku potrebu za pastoralno obrazovanim klericima. Obrazovanje takvih klerika od biskupskih su župnih crkava preuzimale ustanove. U vrijeme rane skolastike neke su ustanove postale utvrdama tadašnjeg znanja. Koncentracija kleričke izobrazbe na veće ustanove, kao što su visoke škole i sveučilišta, okončalo je ionako opadajuće značenje zaklada.⁴⁷

2.4. Poseban oblik vojne župe

Valja spomenuti i poseban oblik župe s vojničkim pastoralom, uobičajen već kod Rimljana. Kao i u pretkršćansko vrijeme, tako je i nakon Milanskog edikta svaka legija imala kulturni šator, u kojemu bi svećenik ili đakon predvodio bogoslužje.

Budući da se tu radi o biskupima i svećenicima nadležnima za različite jedinice, može se govoriti o dušobrižništvu koje nije ovisno o teritorijalnim župnim zajednicama.⁴⁸

Osim o vojnim moglo bi se govoriti i o drugim nežupnim oblicima pastora, kao primjerice o pastoralu hospitala, dvorskim kapelanijama, pastoralu gubavaca i sl.⁴⁹

2.5. Patronatske i inkorporirane crkve te Gracijanov dekret (1141.)

Za vrijeme pape *Grgura VII.* (1073.-1085.) počela je borba za investituru, za vlast nad kršćanskim kulturnim mjestima i prihodima

⁴⁶ Usp. Metod Benedik, *Obča cerkvena zgodovina*, Skriptarna Teološke fakultete, Ljubljana, 1993., 75-76.

⁴⁷ Usp. Ernst Leuninger *et al.*, *nav. dj.*, 49.

⁴⁸ Usp. *Isto*, 50.

⁴⁹ Usp. Heribert Hallermann, *nav. dj.*, 39.

iz feuda ili nadarbine te pravo postavljanja crkvenih službenika na crkvenu službu.⁵⁰ Kao posljedica prijepora oko investiture ponovno se pojavilo pitanje prava vlasničke crkve. Crkva bi trebala biti slobodna, a ne da njome upravljaju laici. Tom je razvoju pridonio i procvat crkvenog prava, kao i činjenica da mnogi gospodari vlasničkih crkava nisu više u sebi bili sasvim uvjereni u ispravnost posjedovanja crkava. Do odlučujućeg preokreta došlo je u 12. stoljeću, kad je sustav vlasničke crkve zamijenjen patronatskim pravom i inkorporacijom, što je godine 1141. teoretski razrađeno u *Gracijanovu dekretu*.

Papa Aleksandar III. (1159.-1181.) proglasio je da *patronatsko pravo* nije podređeno privatnom, nego crkvenom sudu. Kao takvo, patronatsko pravo sada je crkveno-pravne naravi. Time je ono dakle podlijegalo crkvenom zakonodavstvu i sudstvu. Crkveni imetak postao je samostalna crkvena zaklada, od koje se ništa nije smjelo oduzimati. Iz prava imenovanja duhovnika nastalo je pravo prezentacije nadležnom biskupu preko patrona. Razumljivo je da se ovo posve novo pravno shvaćanje moglo provoditi samo vrlo sporo i uz velik otpor. Za pojedinačnog župnika, koji je jednom dospio do svojega imanja, to je značilo veću samostalnost.

U uskoj povezanosti s patronatskim pravom treba promatrati i *pravo inkorporacije* (učlanjenja).⁵¹ *"Inkorporacija je druga kći prava vlasničke crkve i mlada sestra patronatskog prava."*⁵² Samostani su tijekom vremena postali veliki posjednici vlasničkih crkava. Izvorno su oni postajali vlasnici crkava vlastitim osnivanjem crkava.

⁵⁰ Do konačnog dogovora glede investiture došlo je godine 1122. s konkordatom u Wormsu (*Wormski konkordat*). Nakon slobodnog izbora (u Njemačkoj u nazočnosti kralja) trebao je uslijediti obred investiture s kraljevim žezlom i klanjanjem izabranika. Taj kompromis značio je kraj velikog sporenja koje je šezdeset godina uznemirivalo vrhovne slojeve Crkve. Bio je to politički kompromis. Došlo je do razgraničenja nekih nadležnosti crkvene i državne vlasti. Dogovoreno je razgraničenje investiture. Caru (svjetovnoj vlasti) bila je priznata svjetovna investitura, a Crkvi duhovna investitura (*spiritualia*), tj. papa je imao pravo imenovati i potvrđivati crkvene službenike u crkvenim službama, a caru je ostalo pravo nad vremenitim dobrima (*temporalia*), nad nadarbinama i službama koje su bile u njegovu posjedu.

⁵¹ Usp. Ernst Leuninger *et al.*, *nav. dj.*, 48.

⁵² Alex Blöchlinger, *nav. dj.*, 96. Razlikuju se dvije vrste inkorporacije: *Incorporatio in usus proprios* (praktički je to pravo korištenja prakticirano i dalje kao pravo posjedovanja) te *incorporatio in usus proprios et pleno iure*. U posjed inkorporacije dolazili su samostani, kaptoli, sveučilište i druge duhovne korporacije (usp. *Isto*, 96).

U jednoj poslanici pape Aleksandra III. (1170.) za osnivanje župe navedeni su sljedeći razlozi: “*velika udaljenost stanovništva, teško prohodni putovi, osobito zimi, zadovoljavajući dohodak stare župe, unatoč smanjenom prihodu zbog nove podjele*”.⁵³ Dakle, razlozi su prvotno vezani uz bolju mogućnost sudjelovanja na nedjeljnoj svetoj misi i u župnom pastoralnom životu. S financijskoga gledišta posve je razumljivo, premda ne i opravdano, da patronatski gospodari nisu bili zainteresirani za podjelu župa, upravo zato što je svaka podjela značila i financijski gubitak, jer bi tada otpala davanja odijeljenog područja područnoj crkvi.

Zakoni iz *Gracijanova dekreta* (1141.) imali su jak utjecaj na crkveno-pravnu znanost, na crkvene strukture, a i na život Katoličke crkve do danas, osobito kad se radi o diobi kršćana na dvije kategorije vjernika: laike i klerike. *Gracijanov dekret* izravno govori o prvom razredu ili klasi, koju čine svećenici i redovnici, te drugom razredu ili klasi, koju čine laici.⁵⁴ Za vrijeme pape *Grgura VII.* (1073.-1085.) u Crkvi je prevladavala podjela na duhovnost i tjelesnost: “duhovnoj” strani pripadali su članovi klera, a tjelesnoj strani laici. Ta podjela dolazila je do izražaja i u samim crkvama, gdje je laicima bio zabranjen ulazak u prezbitarij.⁵⁵ Budući da je liturgija kod redovnika i klerika bila jedini životni sadržaj i svakodnevna dužnost, dok je “normalnim kršćanima” ona bila samo iznimka na važnim životnim točkama ili nedjeljna zapovijed, i to je značajno pridonijelo podjeli na duhovni i tjelesni stalež. Između celebranta i naroda nalazio se kulturni i jezični opkop. Na mjesto koje je izvorno pripadalo kršćanskoj zajednici, došao je kler.⁵⁶

Takva struktura odnosa u Crkvi nipošto nije bila strana tadašnjem svijetu. Dihotomijska, odnosno dvoklasna struktura društva bila je nešto uobičajeno i općenito. S takvim društvom Crkva je bila najuže povezana, takoreći u simbiozi s njime.⁵⁷

⁵³ Alex Blöchlinger, *nav. dj.*, 100; usp. Adolfo Longhitano, *La parrocchia fra storia, teologia e diritto*, u: Adolfo Longhitano - Francesco Coccopalmerio - Cesare Bonicelli - Domenico Mogavero - Paolo Urso, *La parrocchia e le strutture, Dehoniane, Bologna, 1987.*, 5-27.

⁵⁴ Tu se osim toga lijepo vidi pastoralna struktura biskupije, odnosno župe: narod, biskup, arhidakon, arhiprezbiter, župnik, vikar, rektor crkve, koadjutor (usp. Jure Brkan, *Župa kroz povijest i danas*, u: Bogoslovska smotra 72 (2002), br. 1, 85-162, 100-104).

⁵⁵ Usp. Brigita Perše, *nav. dj.*, 26.

⁵⁶ Usp. Petro Müller, *nav. dj.*, 536, 543.

⁵⁷ Usp. Brigita Perše, *nav. dj.*, 26.

Osvrćući se na to pomalo kontroverzno razdoblje u povijesti Crkve, Alex Blöchlinger u svojoj knjizi o župi iznosi nekoliko osobito zanimljivih misli koje mogu otvoriti i jednu drugu perspektivu pod kojom se može promatrati to razdoblje:

“Župna se zajednica povlači iza korisnosti imanja župnog dobra; služba se odvaja od zanosa i zasjenjuje je nadarbina. Dušobrižnička dužnost postaje pravo, služba postaje naređena, čak kažnjiva obveza, dijeljenje sakramenata postaje uzimanje taksa.

U perspektivi tadašnjeg svijeta to zacijelo nije bilo ništa neobično. Jer na svim su područjima vladali isti zakoni, bio je to sustav tog vremena. Crkva je jednostavno uvučena u taj žrvanj, osobito u krajnjoj razgranatosti njezinih grana, u župnoj organizaciji. Ali upravo zato što se crkva i župa nisu odvojile od podloge svijeta koji ih okružuje, župa je iznevjerila svoje poslanje da bude putnik tuđinac bez domovine.

Župa se kao promjenljiva institucija mora neprestano prilagođavati odnosima, ali iz te prilagodbe ne smije nastati pakt sa svijetom, inače će iznevjeriti samu sebe. Unatoč svemu tome, tinjajući stijenj nikad nije posve ugašen, što se može prepoznati upravo u reformskim pokretima koji su se neprestano iznova javljali.”⁵⁸

3. NASTANAK GRADOVA I ŽUPA OD 12. STOLJEĆA NADALJE

3.1. *Pojava gradova i gradskih gužvi*

Nagli razvoj trgovine i obrta u 12. i 13. stoljeću povukao je za sobom nastanak mnogih posve novih gradova diljem Europe. Izraz “*Gradski zrak oslobađa!*” privukao je u gradove velika mnoštva ljudi, koji su u strukturi feudalnog društva predstavljali posve novu društvenu skupinu, građane. Njihova tipična značajka očitovala se u tome što su bili osobno slobodni. No gradska sloboda nije ukinula razlike između bogatih i siromašnih, zbog čega građani nisu bili nimalo slobodniji od kmetova, te je zbog toga i dalje dolazilo do napetosti između njih i stare crkvene strukture. Naime, crkve su i u gradovima bile institucionalno i idejno u rukama plemstva, koje se nije nimalo obaziralo na sve

⁵⁸ Alex Blöchlinger, *nav. dj.*, 109.

veći broj građana.⁵⁹ Siromašnim slojevima plemstvo je pomagalo samo uvjetno, primjerice, osnivanjem hospitala. Zato su posjedi i novčano bogatstvo Crkve, odnosno njezinih institucija vrlo brzo bili podvrgnuti oštroj kritici, čak i u obliku siromašnih laičkih pokreta koji su zahtijevali obnovu prvobitnog kršćanstva, "siromašnu" Crkvu, "krepstan" život u nasljedovanju Krista. Te skupine, izuzmu li se katari, nisu isprva bile ni revolucionarne ni krivovjerne.⁶⁰ Laički pokreti nastojali su jedino ispuniti duhovnu prazninu u svom životu, ali im u tome gradsko svećenstvo nije baš puno pomoglo. Sigurno je od sudbonosnog značenja činjenica da je religiozno buđenje laika zapalo u konflikt s hijerarhijski uređenom Crkvom. Na koncu 12. st. hijerarhijska Crkva kruto i sumnjičavo stoji naspram religioznih pokreta.

Laički pokret u velikoj je mjeri bio i ženski pokret, poput, primjerice, *begina*. U ženske pokrete uglavnom su ulazile žene iz imućnijih slojeva puka ili iz redova plemstva. Ovdje se nije radilo o zbrinjavanju žena koje se nisu mogle sretno udati, već o ženama koje su se dragovoljno udruživale u zajednice radi vođenja religioznog života i socijalno-karitativnog djelovanja među potrebnima.⁶¹

Odlučni crkveni izraz ovi su pokreti konačno našli u prosjačkim redovima, u franjevcima i dominikancima, koji su svojoj organizaciji muškaraca i žena omogućili život u zajednici ili u svijetu prema idealu reda. Redovi bijahu pokušaj da se religiozno buđenje laika integrira u Crkvu.

Osim toga, kuće *regularnih kanonika* nastojale su u nekim krajevima, osobito u Njemačkoj i istočnoj Francuskoj, s vremena na vrijeme također ugađati potrebama građana. U drugim pokrajinama, osobito u skandinavskim gradovima, nastajale su

⁵⁹ Usp. Heribert Haslinger, *Lebensort für alle. Gemeinde neu verstehen*, Patmos, Düsseldorf, 2005., 144.

⁶⁰ Humiliati i valdenzi pojavili su se sa svojom potrebom za molitvenim i dobrotvornim zajednicama izvan liturgijskog prostora, za propovijedanjem i čitanjem Svetog pisma na narodnom jeziku te s očitim preziranjem svećeničkoga i sakramentalnog vidika vjere. Tome su se vrlo brzo pridružile i rasprave o euharistiji, preuveličavanje siromaštva i nesnošljivost prema hijerarhijskom nadzoru.

⁶¹ Usp. Heribert Haslinger, *nav. dj.*, 145. Begine se, kao kvazimonastička zajednica (između kleričkog i laičkog staleža), uopće nisu uklapale u crkveni poredak staleža. Svojim djelovanjem one su "revolucionirale caritas" i unaprijedile dijakoniju zajednice (usp. Petro Müller, 553s).

*vlasničke crkve, koje su pripadale udrugama građana i tek su poslije ušle u sastav župa.*⁶²

3.2. Utjecaj siromašnih redova na sustav župa

Siromašni redovi, franjevci i dominikanci, bili su po svojoj organizaciji i ustroju nešto posve novo. Strogo siromaštvo nije više obvezivalo samo pojedince već i zajednicu, samostan, crkvu. Ti redovnici nisu živjeli na samotnim mjestima poput starih pustinjačkih redova, već u gradovima, baveći se novonastalim građanstvom.⁶³ "Prosjački su redovi zbog svojega neposjedovanja dobara bili podobni da se prilagode gradskom načinu života."⁶⁴ Preživljavali su radeći vlastitim rukama, skupljajući milostinju. U zamjenu za milostinju naviještali su ljudima Božju riječ, pomagali u pastoralnom radu. Njihovi oblici pobožnosti odgovarali su promijenjenim religioznim potrebama. Popunili su praznine koje su nadilazile isključivo sakramentalno zbrinjavanje. Propovijed je zadobila novu unutarnju snagu, što se osobito svjđelo višim slojevima, koji su bili daleko obrazovaniji od svećenika. Siromašni redovi postigli su značajne rezultate i na znanstvenom području.⁶⁵ Na svojim sveučilištima postizali su stupanj naobrazbe koji je uvelike nadilazio naobrazbu svjetovnog klera. Obnovljeno i znatno bolje obrazovanje u njihovim školama i sveučilištima imalo je znatan utjecaj i na niže crkve. Svoje zagovornike našli su ne samo u narodu nego i kod samog pape. Djelovali su u uskoj suradnji s biskupima i župnim klerom, što je dakako bio velik izazov za župni pastoral. Službena priznanja redovničkih zajednica sv. Dominika (umro 1221.) i sv. Franje Asiškog (umro 1226.) znače ne samo početak novog razdoblja u povijesti redovništva nego ponajprije "novo razdoblje u povijesti župnog pastorala".⁶⁶

⁶² Usp. M. David Knowles, Dimitri Obolensky, *Zgodovina Crkve. Srednji vek (600–1500)*, 2. knjiga, Družina, Ljubljana, 1991., 210; usp. Erwin Gatz, *Entwicklung und Bedeutung der Pfarrei bis zur Reformation*, u: Die Bistümer und ihre Pfarreien. Geschichte des kirchlichen Lebens in den deutschsprachigen Ländern seit dem Ende des 18. Jahrhunderts. Die Katholische Kirche, 1. dio, Herder, Freiburg, 1991, 29-40, 37-38; usp. Ernst Leuninger *et al.*, *nav. dj.*, 42.

⁶³ Usp. Brigita Perše, *nav. dj.*, 30.

⁶⁴ Heribert Haslinger, *nav. dj.*, 144.

⁶⁵ Usp. Brigita Perše, *nav. dj.*, 30.

⁶⁶ Walter Croce, *Die Geschichte der Pfarre*, u: Die Pfarre. Von der Theologie zur Praxis, Lambertus-Verlag-Freiburg, Breisgau, 1956., 15-26, 24.

Za razliku od starih redova, novi nisu preuzimali župe. Djelovali su neovisno o župnim strukturama, čime su ubrzo zapravo postali njihova konkurencija: onaj tko je kod njih bio na bogoslužju ili primio sakramente, nije potom odlazio u župnu crkvu. Crkve i samostani prosjačkih redova postali su nova središta pastoralnih i crkvenih potreba, postali su "paražupna kulturna središta u službi gradskog stanovništva". Tako je nastala samostalna dušobrižnička struktura, neovisna o dotadašnjem župnom sustavu, ali koja je unatoč tomu na isti način skrblila o službi Božjoj, propovijedanju, podjeli sakramenata, vođenju skupina i individualnom dušobrižništvu.⁶⁷

Djelovanje siromašnih redova ne samo da je svjetovnom kleru umanjilo ugled nego mu je smanjilo i dohotke. Naime, siromašni redovi nisu imali točno određenu *šolarinu* ili pristojbu za liturgijske obrede, nego jedino prilog na dobrovoljnoj osnovi. Svjetovni se kler tome naravno suprotstavljao. Pozivajući se na svoja župna prava, zabranjivao je župljanima slušanje propovijedi siromašnih redovnika i davanje milostinje; na njihovo bogoslužje smjeli su poći jedino ako su već prije bili u svojoj župnoj crkvi, a u protivnom su bili izloženi ekskomunikaciji (isključenju).⁶⁸ Ti su sukobi trajali puna tri stoljeća.

Koncem 13. stoljeća bilo je približno 15 tisuća dominikanaca i 30 do 40 tisuća franjevaca. Redovnici su znatno oživjeli pučke pobožnosti i dali značajan prinos teološkoj znanosti u borbi protiv hereza, djelujući tako na temeljitoj obnovi Crkve. Crkva je dobivala na utjecaju, zahvaljujući ponajprije crkvenom pravu, koje je unutar teologije predstavljalo vlastitu disciplinu i sve jače utjecalo na organizaciju Crkve. Time je poseban naglasak dobila pravna utemeljenost Crkve, pa tako i pravna utemeljenost župe.⁶⁹ Siromašni redovi bili su zaslužni i za širenje koncilskih ideja i odluka, posebno Četvrtoga lateranskog koncila.

⁶⁷ Usp. Petro Müller, *nav. dj.*, 555s. Ni ti redovi, međutim, nisu uspjeli stvoriti zajednicu u ranokršćanskom smislu, unatoč izvornom idealu apostolskog života. Stvorili su paražupna obredna središta u službi gradskog stanovništva i kopirali klerikalizirani župni sustav (*Isto*, 566).

⁶⁸ Usp. Walter Croce, *nav. dj.*, 15-26, 24; usp. Uta Pohl-Patalong, *Ortsgemeinde und übergemeindliche Arbeit im Konflikt. Eine Analyse der Argumentationen und ein alternatives Modell*, Vandenhoeck - Ruprecht, Göttingen, 2003., 79-80; usp. Vincenzo Bo, *Storia della parrocchia (sec. XII-XIV)*, vol. 3. Edizione Dehoniane, Roma, 1991., 17-39.

⁶⁹ Usp. Ernst Leuninger i dr., *nav. dj.*, 43.

3.3. Četvrti lateranski koncil (1198.-1216.)

Četvrti lateranski koncil zaključio je da se Crkva ne može obnoviti neznanjem (neznanje pridonosi procvatu raznih vjerskih zabluda!), nego da treba angažirati sve raspoložive snage za misije, župni pastoral i uzdizanje intelektualne razine crkvenih službenika. Zato je izričito naglašavao svećenikovu naobrazbu, pozivajući se na izreku “*zar da slijepac vodi sljepca*”, te naredio biskupima da oni sami ili netko drugi pouče svećenike o svemu što je potrebno za svećeničku službu.⁷⁰ Osobita skrb za obrazovanje sposobnog klera postojala je u biskupskim gradovima gdje su stolovali pravi pastoralni biskupi, dok je u manjim gradovima i u provinciji ta mogućnost bila zanemarena. Katedralne (kaptolske) i samostanske škole te sveučilišta (Pariz, Oxford, Bologna...) bili su u to vrijeme prilično rijetki i udaljeni od manjih gradova. Najčešće su sami svećenici poučavali svoje nasljednike. Od svećenika se tražilo da umije protumačiti barem *Očenaš*, *Vjerovanje*, *Zdravomariju* i *Božje zapovijedi*, te da zna čitati latinski. Biskupi su trebali ispitati kandidata prije ređenja za svećenika i imenovanja za župnika. U svrhu poboljšanja svećeničke službe, moralnog i vjerskog života svećenika i njihova naučavanja uveden je pravni institut “*biskupov pohod župe*” (vizitacija), što se zadržalo sve do danas.⁷¹ Posebno je trebalo pohađati svećenike po selima koja su bila udaljenija od biskupijskih kurija.

Zbog zloporaba u postojećem nadarbinskom sustavu glede održavanja crkvenih službenika Četvrti lateranski koncil donio je propis prema kojem župnik može imati samo jednu nadarbinu ili župnu crkvu, a više svećenika ne smije pripadati istoj crkvi.⁷² Još u srednjem vijeku bilo je na selima veoma malo svećenika, a u gradovima mnogo, tako da ih je prilično velik broj pripadao jednoj crkvi, što je utjecalo na zabranu da više svećenika pripada istoj crkvi. Zabrana je tumačena tako da je crkva kao zaručnica namijenjena samo jednom zaručniku. Kako više svećenika ne bi bilo određeno za jednu crkvu, određivani su vikari. Njihov broj ovisio je o raspoloženju svećenika, bogatstvu nadarbine i broju vjernika. Na taj način broj župa i župnika znatno se povećao. “Vjernici su mogli svoju vjersku dužnost, odlazak nedjeljom i

⁷⁰ Usp. Brigita Perše, *nav. dj.*, 29.

⁷¹ Usp. Brigita Perše, *nav. dj.*, 29.

⁷² Usp. *Isto*, 29.

blagdanima na misu, obaviti i u podružnicama župa, koje su polako prerastale u župne crkve.”⁷³

Mnoge crkve izvan gradova, pogotovo po selima, sagradili su monasi i redovnici (članovi ustanova posvećenog života) koji su imali svoje župe. Koncil je djelovanje redovnika na župama tumačio uglavnom s pozicije da “*monasi, apostolski redovnici (danas bismo rekli članovi ustanova posvećenog života) trebaju moliti Boga samo u samostanima, a cura animarum (brigu o dušama) trebaju vršiti samo svjetovni klerici*”.⁷⁴ Taj je članak izazivao mnoge neprilike i napetosti u Crkvi tijekom srednjega vijeka. Takvo razmišljanje uskratilo je apostolskom redovništvu u samoj njegovoj karizmi apostolat te redovničko djelovanje *u ime Crkve, po nalogu Crkve i u zajedništvu s Crkvom* (usp. ZKP iz 1983. kan. 675 § 1-3). Koncil je pokušao disciplinirati redove, ne bi li se što bolje držali papinskih odredaba. Neki redovi bili su tada čak ukinuti. Župa je time prividno nešto dobila, ali je istodobno izgubila neke važne obnoviteljske pokrete. Četvrti lateranski koncil zabranio je doduše osnivanje novih redova, budući da je na tom području vladao priličan nered, ali su unatoč tome upravo u to vrijeme potvrđeni redovi dominikanaca i franjevac.

ZAKLJUČAK

Župa je u ovom razdoblju manje-više već formirana prema teritorijalnom načelu. Granicama župe pridavala se tolika važnost da vjernici čak, bez posebne dozvole, nisu smjeli pribivati liturgiji u drugim župama, pa ni onda kad im je to bilo znatno lakše i jednostavnije. Crkva i župe u tom su vremenu organizirane poput države. Može se reći da se u širim crkvenim razmjerima izgubio onaj duh zajedništva prve Crkve.

Petro Müller u svojoj opsežnoj studiji o zajednici odlučno odbacuje postojanje bitnih elemenata zajednice u Crkvi tog razdoblja. Štoviše, smatra kako se može ustvrditi veliki prekid sa zajednicama ranokršćanskog vremena: veliki jaz između klera i laika. Papinski jurisdiksijski zahtjevi i centralizam kurije nakon gregorijanske reforme još su više produbili taj jaz.⁷⁵ Drugi veliki

⁷³ Isto, 29. Usp. Jure Brkan, *Župa kroz povijest i danas*, u: Bogoslovska smotra 72 (2002), br. 1, 85-162, 106-108.

⁷⁴ Isto, 85-162, 107.

⁷⁵ Usp. Petro Müller, *nav. dj.*, 564.

jaz koji se u tom vremenu pojavio, bio je onaj između (prosjačkih) redova i svjetovnih klerika. Četvrti lateranski koncil čak je izričito odredio da brigu o dušama (*cura animarum*) trebaju voditi samo svjetovni klerici, dok bi redovnici trebali moliti Boga samo u samostanima, što je zasigurno imalo i negativan utjecaj na propovijedanje i promicanje Kraljevstva Božjega.

PARISH FROM THE EDICT OF MILAN TO THE TRENT

Summary

In this period of church history we observe the moments of historical development of the parish from the Edict of Milan to the Council of Trent. At that time some very important changes that significantly influenced the formation of parishes occurred: Christianity becomes first an allowed, and then a state religion. But, along with the Christianization of general population the need for better and systematic organization arises too. Therefore Christianity takes over the organizational form of the Roman system of government and legislation, and then of the Germanic. During that period parishes are gradually formed, and by the end of the period they actually take the form and structure as they have today.

In this work we also use numerous relevant historical-pastoral studies, especially from German-speaking area.

Presenting and analysing numerous historical moments and everything that affected the emergence, development and form of the parish, we point to the historicity of the parish and (parish) pastoral activity, i.e. a certain historical-cultural determination from which we can draw conclusions, indeed imperative that even today the parish and the whole pastoral work have to adjust to the situation in which Christians live, and not to remain attached to certain forms which are purely a product of historical-cultural interactions and which were justified in their time and place, but nowadays they have to be replaced by the forms of parish-pastoral activities adjusted to today's people, time and place.

Key words: the Edict of Milan, emergence of parishes, proprietary church, territorial parish, parish constraints, poor orders, endowments.